

УДК 631.11

*М. В. Шурик,**д. е. н., професор з наукової роботи, Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького*

ПРИВАТИЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У КАРПАТСЬКОМУ МАКРОРЕГІОНІ: ОСНОВНІ НЕДОЛІКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Розкрито основні недоліки приватизації земельного фонду АПК. Обґрунтовано недоцільність запровадження приватної форми власності на земельні паї. Запропоновано переорієнтувати приватизацію на користь сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування.

The article reveals the main shortcomings of land funds privatization in the agrarian industry complex. The author grounds inexpediency of private property implementation for land shares. He suggests reorientation of privatization in favour of agricultural enterprises with market direction.

Ключові слова: реформа, паювання, домогосподарства, відтворення, роздержавлення, агрорідприємства, передумови.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Роздержавлення, паювання та приватизація земель у сільському господарстві Карпатського макрорегіону значно загострили проблеми використання, збереження та поліпшення земельних ресурсів. Безкоштовне роздавання земель, відсутність чіткої програми організації земельного господарства, стратегії, кінцевої мети приватизації ускладнюють можливості розв'язання економічних, екологічних та соціальних проблем на селі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Земельна реформа в аграрному секторі Карпатського макрорегіону спричинила формування якісно нових земельних відносин складовою розвитку яких є запровадження, приватної форми власності на землі сільськогосподарського призначення. Треба зазначити, що приватне землеволодіння, зокрема потреба тотальної приватизації, не сприймається вченими однозначно, оскільки та чи інша форма власності: чи то державна, чи то комунальна має свої особливості, переваги та недоліки. Йдеться про рівень можливості впливу їх на розв'язання не лише економічних проблем, а реалізацію заходів у зв'язку з поліпшенням екології, покращенням соціального захисту сільського населення тощо. Земельну реформу доцільно розглядати не лише з позиції використання землі як аграрного ресурсу, а також як соціально-економічну, так і екологічну складову розвитку зе-

мельних відносин в Україні [5, с. 83]. Зміна відносин власності на землю, поява ринку землі невідворотно впливатиме на соціальні умови сучасного села, змінюватиме традиційні форми функціонування, самого способу життя в різних його проявах [6, с. 104].

Таким чином, мотивацією приватизації у сільському господарстві була не лише потреба розв'язання чисто економічних проблем, завдяки підвищенню ефективності відтворення земельних ресурсів, а й комплексне вирішення завдань у зв'язку з поліпшення екології, забезпеченням соціального захисту сільських мешканців тощо. Разом з тим проміжні результати трансформації власності на землю в аграрному секторі Карпатського макрорегіону засвідчують, що приватизаційні процеси, навпаки, значно загострили проблеми використання, збереження, поліпшення та охорони земель, посилилась їх деградація. Свідченням цього є збереження низьких обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, швидке зростання покинутих і необроблюваних продуктивних земель, існуюча тривалий час невизначеність щодо формування сільськогосподарських підприємств ринкового типу, спекуляція земельними угіддями тощо. Поширена думка про те, що лише приватне землеволодіння надає можливість інтенсивно й упевнено вести сільськогосподарське виробництво західноєвропейським досвідом, зовсім не підтверджується. Навпаки, цей досвід свідчить, що сільськогосподарське виробництво може бути успішним як на приватних,

так і на орендованих та державних землях. Врожайність, якість обробки полів, її чистота та інші виробничі показники не залежать від форми землекористування, а лише від якості людського капіталу (ступеня кваліфікації і працьовитості фермера) та обсягу вживаних ним ресурсів [4, с. 9]. Зважаючи на відсутність адекватної віддачі земельних ресурсів у зв'язку з проведенням заходів по їх приватизації, закономірним стає пошук чинників, які гальмують ефективно та раціональне їх використання, збереження, поліпшення та охорону. Зазначимо, що в цілому ми позитивно оцінюємо запровадження в сільському господарстві приватної форми власності на землю, оскільки вона допоможе подолати монополію державного землеволодіння, зросте мотивація суб'єктів господарювання до поліпшення показників відтворення земельних ресурсів тощо. Однак, беручи до уваги негативні наслідки її швидкого запровадження, доцільним нині є тимчасове припинення приватизації земельних ресурсів. Такий захід обумовлюється насамперед потребою встановлення причин, які не дають можливості належним чином розв'язати економічні, екологічні, соціальні та інші важливі складові процесу відтворення земельних ресурсів. Ми повністю поділяємо думку вчених, які пропонують впровадити мораторій на приватизацію, проаналізувати її результати і на цій базі виправити зроблені помилки шляхом удосконалення самого процесу зміни власності, а там, де це потрібно, провести націоналізацію [2, с. 86]. Призупинення приватизації земельних ресурсів допоможе уникнути в майбутньому складнощів в зв'язку з проведенням заходів по їх деприватизації та реприватизації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Оцінити доцільність приватизації земельних паїв господарствами населення в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Запропонувати найважливіші заходи та передумови, що мають передувати запровадженню приватної форми власності на земельні ділянки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Імплементация ринкової моделі відтворення земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі призвела до розширення форм власності. Поряд із державною, комунальною в аграрній сфері досліджуваного макрорегіону швидкого розвитку зазнала приватна форма землеволодіння.

Початковою фазою формування та запровадження приватної форми власності на землю був процес роздержавлення та паювання земель, який здійснювався шляхом поділу цілісних земельних масивів колишніх колгоспів і радгоспів на дрібні земельні ділянки (паї), в результаті чого переважна частина земельних угідь у Карпатському макрорегіоні перейшла у підпорядкування госпо-

дарств населення. Причому паювання земель здійснювалося з використанням соціалізованих принципів розподілу, тобто земельні паї надавалися громадянам (пайовикам) безкоштовно.

Характеризуючи механізм приватизації земельних ресурсів у цілому по Україні та аграрному секторі Карпатського макрорегіону зокрема, слід зазначити, що в результаті запровадження приватної форми власності на земельні паї чинним земельним законодавством було відмінено колективну форму власності, майже повністю знищено колективні сільськогосподарські підприємства, цілісні земельні масиви поділено на дрібні земельні ділянки (паї), ліквідовано сівозміни, зруйновано існуючу на той час матеріально-технічну базу, перерозподілено переважаючу частину земельних ресурсів (у Карпатському макрорегіоні близько 70%) у підпорядкування господарств населення.

Принадібно зазначимо, що велика приватизація земель у сільському господарстві Земельним кодексом України та рішеннями Верховної Ради України нині заборонена (на неї накладено мораторій Верховної Ради на період до 1 січня 2010 р.). Законодавець дозволив приватизацію земельних паїв лише громадянам. Саме тому наші дослідження запровадження приватної форми власності на землю будуть стосуватися лише господарствами населення.

Зосередження переважної частини земельних угідь у підпорядкуванні господарств населення в аграрному секторі Карпатського макрорегіону призвело до збільшення питомої ваги виробленої ними валової продукції, а також призвело до зростання площ землекористування (табл. 1).

Розрахунок індексів валової продукції засвідчує в цілому про позитивну їх динаміку. Порівнюючи частку обсягу виробництва валової продукції домогосподарствами Карпатського макрорегіону слід зазначити, що вона значно є більшою по відношенню до загальнодержавного показника. Зокрема, в Карпатському макрорегіоні в 2007 році в досліджуваному макрорегіоні господарствами населення було вироблено майже 85% валової продукції сільського господарства, в той час як по Україні — лише 60%, що засвідчує про значно вагомішу роль домогосподарств у відтворювальному процесі.

Найважливішими причинами, що призвели до зосередження переважного обсягу виробництва продукції сільського господарства дрібними господарствами в Карпатському макрорегіоні, стали: ліквідація сільськогосподарських підприємств колективної та державної форми власності, перерозподіл та зосередження значної частини земельних угідь у підпорядкуванні дрібного власника, невизначеність щодо формування агроформувань нового типу тощо. Йдеться про фермерські господарства, приватні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, виробничі

Таблиця 1. Динаміка виробництва продукції сільського господарства в господарствах населення Карпатського макрорегіону в 1990–2007 р.р. (порівняльних цінах 2005 р.) [3, с. 20]

Регіон	Індекси валової продукції, %				Частка господарств населення в загальному обсязі валової продукції, %		
	2000 р. до 1990р.	2004 р. до 2000р.	у середньому за 2005–2007 р.р. до		1990 р.	2000 р.	2007 р.
			1990 р.	2004 р.			
Україна	115,3	116,0	122,7	95,4	30,6	66,0	60,5
Закарпатська	128,5	115,8	149,0	100,7	57,1	94,6	96,3
Івано-Франківська	123,3	106,6	126,6	96,3	54,1	91,4	83,3
Львівська	123,4	104,5	125,6	97,3	49,2	90,8	83,9
Чернівецька	128,9	115,0	154,3	104,7	40,8	83,5	84,6

кооперативи, державні земельні господарства, які нині не знайшли достатнього поширення в аграрному секторі досліджуваного макрорегіону.

Найважливішим чинником, який значною мірою гальмує, а в багатьох випадках унеможливує становлення та розвиток сільськогосподарських підприємств ринкового типу — відсутність чітко сформованої, стабільної аграрної політики. Нині стратегічно не визначено й законодавчо не встановлено, яку роль повинні виконувати сільськогосподарські підприємства в процесі використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів за умови їх приватизації. Саме тому, можливо, виправдану на перехідний період формування земельних відносин є зосередження переважної частини сільськогосподарських угідь у підпорядкуванні дрібних землевласників (табл. 2).

Дані табл. 2 засвідчують, що нині сільськогосподарські підприємства мають у підпорядкуванні відносно невелику питому вагу земельних угідь. Натомість питома вага господарств населення за аналізовані 7 років зростає в середньому на 20 відсоткових пунктів. Зважаючи на те що "велика" приватизація земельних ресурсів чинним законодавством залишається поки що забороненою, а проблеми в зв'язку з її запровадженням потребують окремих досліджень, зупинимось на результатах проміжної приватизації земельних угідь лише домогосподарств.

Оцінка приватизаційних процесів в Карпатському макрорегіоні засвідчує, що значна частина нинішніх власників земельних паїв ще не завер-

шила процес приватизації. Питома вага приватизованих земель господарствами селян коливається в межах 50–60%. Типовими причинами, що гальмують отримання сертифіката на право приватної власності найчастіше є, складнощі отримання дозвільних документів, висока вартість приватизаційних процедур відповідних організацій та

установ, часто виникаючі законодавчі колізії в зв'язку з набуттям права на володіння землею тощо. Взагалі процес приватизації земельних ділянок (паїв) домогосподарствами в досліджуваному макрорегіоні однозначно оцінити позитивно неможливо. Як нами зазначено вище, основні переваги організації земельних господарств сільськими мешканцями полягають у забезпеченні ними переважачого обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції, розв'язанні певним чином соціальних проблем, забезпеченні продуктами харчування з власного земельного господарства, частковому задоволенні матеріальних і моральних запитів сільського життя тощо. Крім того, селянин, ставши власником приватизованих земельних ділянок, одержав законне право використовувати земельну ділянку на власний розсуд, обміняти або подарувати її, продати-купити тощо. Разом з тим запровадження ринкової моделі відтворення земельних ресурсів, стратегічний розвиток земельного господарства в Карпатському макрорегіоні засвідчують, що зазначений напрям генезису земельних ресурсів є тимчасовим, перехідним і таким, що вичерпав потенційні свої можливості. Йдеться про примітивність організації процесу відтворення земельних паїв господарствами селян. Нині більшість домогосподарств немає сучасної техніки та обладнання, не володіє новітніми технологіями та професійними знаннями агротехніки обробітку, догляду та використання земель. Складність полягає також у відсутності достатнього обсягу фінансових ресурсів, несприятливій демографічній ситуації, нерозвиненості соціальної та виробничої інфраструктури в багатьох сільських населених пунктах досліджуваного макрорегіону. Більшість господарств населення не мають також сформованого сучасного землеустрою. Насамперед це стосується деєструктивності розміщення земельних ділянок, які час-

Таблиця 2. Частка сільськогосподарських угідь за категоріями землекористувачів і власників землі та угідь у Карпатському макрорегіоні* (відсотків)

	2000 р.		2004 р.		2005 р.		2007 р.	
	с-г підприємства	господарства населення	с-г підприємства	господарства населення	с-г підприємства	господарства населення	с-г підприємства	господарства населення
Закарпатська	37,3	62,7	17,0	83,0	15,9	84,1	15,1	84,9
Івано-Франківська	37,7	62,3	23,6	76,4	21,7	78,3	20,0	80,0
Львівська	43,2	56,8	28,9	71,1	24,3	75,7	22,7	77,3
Чернівецька	52,2	47,8	35,2	64,8	28,3	71,7	26,4	73,6

*За даними Мінагрополітики

то знаходяться в різних

віддалених земельних масивах, що утруднює обробіток, догляд, запровадження сівозмін й новітніх технологій тощо. Приватний власник на селі нині залишився наодинці в процесі розв'язання проблем поліпшення, збереження та охорони земельних паїв, дотримання екологічних вимог. Ці складові відтворювального процесу практично залишаються поза увагою багатьох власників приватизованих земельних ділянок.

Підвищення ефективності приватних земель або таких, що потенційно призначені для цього, в Карпатському макрорегіоні потребує також удосконалення структури посівних площ. Селянин, який нині в більшості випадків не може фізично, фінансово, матеріально належним чином обробити земельний пай, часто використовує його виключно для посіву зернових культур або залишає його взагалі без обробітку. Така організація земельного господарства призводить до монокультурності, зростання кількості покинутих і незадіяних земельних масивів. За даними Державного комітету земельних ресурсів, 4,8 млн га земельних паїв не використовуються [7, с. 70]. Таким чином, процес приватизації дрібних земельних паїв домогосподарствами у Карпатському макрорегіоні в абсолютній своїй більшості нині не є до кінця продуманим і виправданим економічно, екологічно та соціально. Саме тому ми пропонуємо тимчасово призупинити приватизацію для підведення проміжних підсумків її доцільності та дієвості.

Надання прав приватного володіння на землю не слід зводити до тотальності, оскільки не всі господарства селян у досліджуваному макрорегіоні нині готові до такого акту. Власність на землю як продукт природи (даний кожній людині Всевишнім для потреб життя) має зовсім інший зміст, ніж власність на продукт праці. Вона пов'язана не із затратами праці, а із закріпленням землі за її користувачами і виражає лише їхнє відношення до неї... Тут слід говорити про умовну власність, оскільки на інші продукти природи (воду, повітря, сонячну енергію) її не існує [9, с. 35]. Таким чином, запровадження приватної форми власності на земельні паї має передувати оцінка доцільності її проведення. При цьому слід керуватися не лише суб'єктивними бажаннями окремих індивідів. Критерієм мають бути загальнонаціональні інтереси усього суспільства. Дрібна приватизація земельних паїв повинна запроваджуватись, в першу чергу, як виняток тими господарствами селян, які мають власний бізнес-план організації земельного господарства, в якому передбачено виконання всіх вимог товарного господарства, забезпечуючи при цьому розв'язання економічних, екологічних та соціальних складових суспільного відтворювального процесу.

Земля в сільському господарстві, на наше переконання, має бути власністю держави. "Держава може виступати в ролі єдиного власника, а зем-

лероби мають бути орендарями, що одержують свої ділянки на підставі строкового чи безстрокового договору" [7, с.383]. Це аксіома, недотримання якої призведе до поглиблення кризи в сільському господарстві, дальнішої деградації земельного фонду аграрного сектора. Зрозуміло, що для реалізації зазначеного потрібно сформулювати адекватну державну аграрну політику, яка би корінним чином відрізнялася від існуючої нині. При цьому слід усвідомити, що якщо державна власність не була ефективною за радянських часів, це не означає, що вона погана в принципі [2, с. 87].

Регенерацію домінуючої ролі державної форми власності на землю в аграрному секторі Карпатського макрорегіону можна забезпечити шляхом реприватизації, а в окремих випадках — націоналізації земельних паїв у тих господарствах селян, які не можуть забезпечити належну організацію земельного господарства. Очевидним на часі є і те, що державі, місцевим органам самоврядування слід особливу увагу звернути на продуктивні сільськогосподарські землі нерозпайованого нині земельного фонду, покинуті та незадіяні земельні угіддя. На вилучених землях доцільним буде створення новітніх сільськогосподарських підприємств усіх форм власності, включаючи державну, завдяки чому будуть створені передумови лобювання державних інтересів. Саме держава, а не хто інший повинна і може захистити інтереси усіх громадян, що стосуються економічних, екологічних та соціальних складових розвитку в зв'язку з використанням, збереженням, поліпшенням та охороною сільськогосподарських угідь. Зростання ролі держави, її безпосередня участь у реформах дозволить припинити існуючий нині дерібан земель у зв'язку із спробами незаконної та недоцільної її приватизації. Безперечним є і те, що не можна перекладати розв'язання загальнонаціональних проблем лише шляхом дрібної приватизації. Продовольча безпека, екологічні проблеми, соціальний захист є виключно функцією, прерігативою державницьких інституцій, а не маси малокерованих громадян, які не можуть і потенційно не мають можливості високопрофесійно організувати земельне господарство. До землі слід використовувати професійний підхід, адекватно як це має місце в інших сферах національної економіки.

Професійність відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві має формуватись завдяки запровадженню та дальнішому розвитку оренди. Зокрема, у Голландії великі фермерські господарства утворюються шляхом оренди дрібних земельних наділів інших селян, які самостійно не господарюють на них [8, с. 155]. Саме оренда сільськогосподарських угідь у Карпатському макрорегіоні має стати визначником пріоритетності становлення та розвитку приватного власника землі. Причому домінуючою має стати довгострокова або довічна оренда.

ВИСНОВКИ

Земельна реформа в сільськогосподарському секторі Карпатського макрорегіону призвела до реанімації приватної форми власності на землю. Нині право на приватизацію земельних паїв мають господарства селян, якими приватизовано близько 60% пайового фонду. Аналіз та оцінка доцільності запровадження приватної форми власності на дрібні земельні ділянки засвідчує, що в абсолютній своїй більшості вона не забезпечила очікуваного підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів. Більше того, приватизаційні процеси призвели до подрібнення цілісних земельних масивів колишніх сільськогосподарських підприємств на дрібні земельні паї, які часто розміщені в різних урочищах, що часто значно віддалені між собою. Селянин, що приватизував земельний пай, самотійно не може забезпечити належне його використання. Йдеться про відсутність у багатьох домогосподарствах досліджуваного макрорегіону фінансових ресурсів, сучасної матеріально-технічної бази, добрив, засобів боротьби з хворобами та шкідниками тощо. Складність полягає також у тому, що близько 80% членів селянських господарств фізично немічні особи пенсійного віку, які не лише фінансово, а й фізично не в змозі організувати земельне господарство відповідно до вимог конкурентоздатної ринкової економіки. Недоцільність продовження приватизації дрібних земельних ділянок селянами пояснюється також неможливістю самотійно забезпечити заходи збереження, поліпшення та охорони земель. Результати приватизації земельних ділянок господарствами населення призвели до зростання незадіяних та покинутих земель, які нині заростають злісними бурянами, чагарниками і практично деградують.

Приватизація земельних паїв призвела до того, що селянин залишився наодинці з розв'язанням завдань використання, збереження, поліпшення та охорони земель. Саме тому нині відтворювальний процес переважно більшістю господарств населення ведеться примітивно з використанням патріархальних засад організації земельного господарства. До уваги слід прийняти і те, що потенційні можливості нарощування обсягу виробництва валової продукції сільськогосподарства домогосподарствами практично вичерпано. Недоцільність дальнішої приватизації земельних паїв пояснюється також відсутністю в більшості нових власників землі належних професійних знань агротехніки, менеджменту земельного господарства тощо. Принагідно зазначимо, що без належного професіоналізму організувати високоефективне, сучасне відтворення земельних ресурсів неможливо навіть у випадку приватизації земельних ділянок. Приватна форма власності на землю не гарантує і не може стати панацеєю підвищення ефективності

земельних ресурсів аграрного сектора досліджуваного макрорегіону.

Зважаючи на те що земля є найважливішою складовою національного багатства України та Карпатського макрорегіону зокрема, доцільним буде, особливо на перехідному етапі формування земельних відносин ринкового типу, зберегти право власності на земельні ресурси у підпорядкуванні держави. Поспішна, тотальна, дрібна приватизація значно загострить і ускладнить розв'язання не лише економічних, а й екологічних, соціальних складових суспільного відтворювального процесу земель. Стратегія організації сучасного земельного господарства має бути зорієнтована на формування сучасних сільськогосподарських підприємств ринкового типу за активної та безпосередньої участі адекватних державних інституцій, що забезпечуватиме не лише високоефективне відтворення земельних ресурсів, а й дозволить належним чином поліпшити їх екологію та розв'язати соціальний пакет на селі. Землю в сільському господарстві Карпатського макрорегіону слід використовувати на умовах довгострокової або довічної оренди при збереженні та розвитку державної форми власності на неї.

Література:

1. Амбросов В. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі // Економіка України. — 2009. — № 11. — С. 67—73.
2. Архангельський Ю., Радзівський О. Про ефективність приватизації в Україні // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 86—91.
3. Беркута Т.В. Регіональні особливості сільськогосподарського виробництва у господарствах населення // Економіка АПК. — 2008. — № 11. — С. 19—25.
4. Бородіна О.М. Державне сприяння розвитку аграрного сектора економіки: виклики часу // Економіка та держава. — 2006. — № 5. — С. 8—11.
5. Двігун А.О. Пріоритетні напрями регулювання рентних відносин в умовах системного регулювання рентних відносин в умовах системного регулювання адміністративно-територіального устрою України // Регіональна економіка. — 2008. — № 4. — С. 81—86.
6. Загурський О.М. Державне регулювання ринкового обігу земель сільсько-господарського призначення // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 100—107.
7. Миль Дж. Основи политической экономии. — Т.1. — М., 1980, с. 383.
8. Нечипоренко О.М. Світова практика розвитку земельних відносин // Економіка АПК. — 2007. — № 4. — С. 154—157.
9. Павлишенко М.М. Приватизація землі та її соціально-економічні наслідки // Економіка України. — 2008. — № 12. — С. 29—39.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2009 р.